

*Ольга Григорівна Варич,
доцент кафедри теорії
та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0003-0289-4039*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЯК ПРОЯВ ЦІННІСНОЇ ПРИРОДИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Питання реалізації права доволі давно перебуває в центрі уваги науковців, адже саме через його реалізацію право набуває дійсної сили, стає дієвим регулятором суспільних відносин. Проте в умовах трансформаційних процесів, що охоплюють сучасну державу, постає нагальна потреба осмислення реалізації права не лише як інструменту, а й як вияву ціннісного потенціалу держави.

Справжня природа сучасної правової держави розкривається не стільки через формальну структуру влади чи адміністративні механізми, скільки через реальне втілення системи базових цінностей – свободи, справедливості, гідності, верховенства права у процесі реалізації права. Наявність ефективних механізмів правотворення, правозастосування, конституційного контролю, судового захисту прав і свобод людини виступає критерієм дієвості цих цінностей у практичному вимірі, що й визначає рівень розвитку правової державності.

Реалізація права в такому ракурсі набуває нового змісту – вона розглядається як спосіб втілення в суспільне життя тих ціннісних засад, які покладено в основу самої ідеї правової держави.

Саме тому питання реалізації права як прояв ціннісної природи держави має міждисциплінарний характер і пов'язане з необхідністю поєднання теоретико-правового, філософського та етичного підходів до природи держави і функціонування правової системи [1, с. 146]. З одного боку, постає потреба осмислення реалізації права як категорії правозастосування, з іншого – як форми закріплення та утвердження ціннісної основи державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику реалізації права досліджували такі українські та зарубіжні правознавці: С. Бобровник, О. Гришук, Т. Дідич, Н. Оніщенко, Н. Онопченко, Н. Пархоменко, Т. Тарахонич, Г. Радбрух та ін. У своїх працях вони розглядали реалізацію права як процес реалізації правових норм у формах дотримання, виконання, використання і застосування, підкреслюючи її значення як інструменту правового регулювання.

Певний ціннісний контекст реалізації права розкрито у працях, присвячених ідеї правової держави та верховенству права (Ю. Шемшученко). У цьому контексті право розглядається не лише як система норм, а й як втілення моральних засад суспільства.

У сучасній літературі акцент зміщується з формально-юридичних аспектів реалізації права на його ціннісний, гуманістичний зміст, що є вельми важливим у контексті трансформації пострадянських правових систем. Водночас, попри велику кількість робіт, присвячених реалізації права та ціннісним основам держави, недостатньо опрацьованою залишається проблема взаємозв'язку реалізації права та ціннісної природи держави як її джерела і мети.

Метою статті є обґрунтування реалізації права як прояву ціннісної природи держави. У межах досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: а) охарактеризувати ціннісну природу держави в контексті філософсько-правового осмислення; б) з'ясувати, яким чином реалізація права виявляє ціннісну сутність держави; в) виявити основні напрями впливу держави на забезпечення реалізації права як суспільної цінності; г) визначити перспективи розвитку державності через призму механізмів реалізації права.

Основні результати дослідження. У сучасному суспільстві право дедалі більше розглядається не лише як система норм, а як жива структура, здатна утверджувати фундаментальні соціальні

цінності – гідність, справедливість, свободу, рівність, солідарність. У цьому контексті реалізація права виступає не просто як механічне застосування правових норм, а й як динамічний процес, що виявляє внутрішній ціннісний потенціал правової системи.

Зростання уваги до ціннісного виміру права зумовлене, з одного боку, глобальними тенденціями демократизації правового простору, з іншого – національними викликами, пов'язаними з трансформацією правосвідомості, утвердженням верховенства права та зміцненням довіри до державних інституцій. Саме реалізація права виявляє, наскільки глибоко в суспільстві укорінені правові цінності, і чи перетворюються вони на реальний регулятор суспільних відносин.

У цьому напрямі Н. Оніщенко наголошує, що право у процесі реалізації має виступати як фактор утвердження людської гідності, свободи та справедливості. Формальне виконання норм без урахування їхнього ціннісного змісту веде до викривлення сутності права [2, с. 154].

Насправді, реалізація права є ефективною лише тоді, коли вона супроводжується внутрішнім засвоєнням правових цінностей громадянами, які не можуть бути нав'язані адміністративним шляхом – вони мають бути органічно інтегровані у правосвідомість суспільства. Тож реалізацію права можливо розглядати як механізм, що сприяє формуванню правової культури, заснованої на цінностях верховенства права, прав людини, рівності перед законом. Важливим у цьому напрямі є те, що через практичну реалізацію права держава транслює суспільству свої основоположні цінності [3, с. 75]. Т. Дідич звертає увагу на необхідність гуманізації процесів реалізації права. Правозастосування розглядається науковцем як сфера, де має бути забезпечено баланс між буквою закону і його духом, що втілює морально-правові ідеали [4, с. 148].

З урахуванням означених підходів реалізація права має не лише юридичне, а й глибоке ціннісне значення, яке визначає якість правового життя в суспільстві, є дієвим механізмом утвердження загальнолюдських цінностей у соціальному житті. Через дотримання, виконання, використання та застосування правових норм суспільство поступово закріплює у своїй практиці базові принципи гідності, свободи, справедливості, рівності та солідарності.

Право виконує ціннісну функцію тоді, коли в процесі його реалізації відбувається втілення морально-правових ідеалів у конкретних суспільних відносинах. Формальне застосування норм без урахування їх ціннісного навантаження веде до деформації права і його сприйняття в суспільстві. Якщо застосування правових норм забезпечує рівність, захист прав людини і гідність особи, це свідчить про ефективне функціонування права як інструменту утвердження цінностей.

Тож важливу роль у реалізації права як механізму утвердження цінностей відіграють судові рішення, що закріплюють пріоритет прав людини, а також адміністративна практика, зорієнтована на забезпечення прав і свобод громадян. Отже, реалізація права є не лише технічним процесом, а й глибоко моральною діяльністю, яка формує ціннісну архітектуру суспільства та держави.

Одним із показових прикладів практичного утвердження цінностей через реалізацію права є рішення Конституційного Суду України, які прямо спираються на принципи гідності людини та соціальної справедливості. Держава не може встановлювати обмеження права на реалізацію людської гідності.

З цього приводу Конституційний Суд України зауважив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, мати легітимну мету, бути зумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [1, с. 146].

Водночас існують проблеми реалізації права, зумовлені недостатнім рівнем правової культури, бюрократичними перепонами та корупційними практиками. Реальне утвердження цінностей можливе лише за умови подолання формалізму у правозастосовній діяльності та орієнтації на досягнення справедливого результату. Тож існуючий досвід демонструє як позитивні зрушення у напрямі ціннісного зміцнення реалізації права, так і нагальні виклики, що потребують подальшої глибокої трансформації правосвідомості та практики функціонування державних інституцій. Тому сучасна теоретико-правова думка усе більше звертає увагу на аксіологічний (цінніс-

ний) підхід у дослідженні права як усвідомлення того, що право втілює в собі важливі соціальні й моральні цінності, а його ефективність визначається мірою реалізації цих цінностей у реальному житті.

Відтак важливо звернути увагу на особливу роль держави в гарантуванні ціннісного змісту права та практичному втіленні принципів правової держави. Конституційне закріплення України як суверенної, демократичної, соціальної і правової держави вимагає від державних інституцій не лише декларування фундаментальних принципів права, а й створення дієвих механізмів їх реалізації. У цьому напрямі саме держава створює активну інституційну систему, спрямовану на забезпечення верховенства права, зміцнення законності та формування стабільного правопорядку через ефективне правозастосування та юридичну відповідальність. Отже, держава має особливу місію – виступати гарантом суспільних цінностей, втілених у праві.

З аксіологічної точки зору, право – це не просто сукупність норм, а й носій і виразник ключових соціальних цінностей. Саме усвідомлення ціннісного навантаження права все більше проривається в сучасну правову думку.

Іншими словами, правнича наука і практика мають приділити увагу тому, навіщо існує право і які соціально значущі результати воно має приносити.

Повага до прав і свобод людини є однією з фундаментальних цінностей, що забезпечується через дію права. Конституція України (ст. 3) закріплює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення становлять першочерговий обов'язок державної влади. Незалежно від державного визнання, основні права людини існують об'єктивно, однак саме держава через механізми реалізації права – прийняття законодавчих актів, судовий і конституційний захист, діяльність омбудсмена, а також через міжнародно-правові зобов'язання – гарантує ефективну охорону цих прав, забезпечуючи їх втілення у практичній площині суспільного життя.

Отже, держава ціннісно зобов'язана поважати й забезпечувати права особи, бо саме через призм ставлення до прав людини оцінюється цінність права в суспільстві.

Одним із серйозних викликів для ефективної реалізації права є правовий нігілізм – явище, що проявляється у зневажливому ставленні до правових норм і недооцінці їхньої суспільної цінності. Ігнорування механізмів реалізації права, таких як дотримання, виконання, використання та судовий захист правових норм, здатне провокувати поглиблення кризових явищ у суспільстві, спричиняти соціальну напруженість, економічну нестабільність, політичні конфлікти та інші деструктивні наслідки. Відсутність належного застосування права підриває основи законності й довіру громадян до державних інституцій.

Це чітко показує, наскільки критично важливою є роль держави у подоланні такого нігілізму та утвердженні поваги до закону. Держава через правове виховання, освіту, а головне – власний приклад дотримання законів, повинна формувати у громадян розуміння, що право – це цінність, яка захищає їхні інтереси і яку не можна нехтувати.

Держава в сучасному світі розглядається як основний інструмент реалізації права. Саме через державні інституції правові норми набувають життєвої сили. Інакше кажучи, навіть сама держава пов'язана правом і не має виходити за його межі. Це забезпечує гуманістичну місію держави – служити суспільству, діючи в межах установлених справедливих правил.

Варто підкреслити, що держава повинна не лише вимагати дотримання права від громадян, а й сама нести відповідальність за свої дії перед правом. Важливим моментом тут є існування концепції юридичної відповідальності держави, зміст якої підтверджує, що саме держава відповідає перед суспільством і людьми за порушення прав чи неналежне виконання своїх обов'язків. Сучасні тенденції, зокрема в європейській практиці, йдуть ще далі – поява так званої доктрини ризику, за якою держава несе сувору відповідальність, якщо її орган або посадова особа вчиняє протиправний акт [5, с. 222]. Тобто навіть без вини конкретної посадової особи держава зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну громадянину протиправними діями влади. Реалізація такої відповідальності можлива через незалежний судовий розгляд, який здатний притягнути державу до відповідальності. Це показовий приклад того, як верховенство права діє на практиці: держава визнає, що цінність права стоїть вище за її власний інтерес, і готова нести відповідальність перед особою.

Не менш важливою є роль держави в міжнародному вимірі забезпечення правових цінностей. Вступаючи до міжнародних організацій (наприклад, Рада Європи, ООН) і ратифікуючи міжнародні договори з прав людини, держава підтверджує свою відданість універсальним цінностям права. Україна, зокрема, як член Ради Європи підлягає юрисдикції Європейського суду з прав людини, і виконання його рішень є частиною обов'язку держави забезпечувати права громадян на практиці. Тож міжнародні стандарти і механізми контролю стимулюють державу посилювати реалізацію правових принципів вдома. Це ще один практичний аспект: держава як гарант прав має співпрацювати з міжнародним співтовариством, переймати найкращий досвід, забезпечувати імплементацію взятих зобов'язань у національну правову систему.

Доцільним видається вивчення взаємозв'язку реалізації права з рівнем правової культури громадян, дослідження механізмів посилення довіри до державних інституцій через ефективну реалізацію права, а також оцінка ролі цифрових технологій у зміцненні ціннісного фундаменту реалізації правових норм у сучасному суспільстві.

Висновки. Розглянувши означені питання, можна зробити висновок, що право як суспільна цінність набуває реального змісту лише за активної і відповідальної ролі держави. Держава виступає творцем правових норм, їх виконавцем і охоронцем, тобто забезпечує повний цикл реалізації права – від ідеї справедливості, втіленої у законі, до фактичного захисту цієї справедливості у житті кожної людини. Місія держави як гаранта суспільних цінностей полягає в тому, щоб право не залишалося декларацією, а діяло ефективно й неупереджено, слугувало людині. Правова держава – це модель, за якої всі суспільні відносини підкорені правовим нормам, що відображають консенсусні цінності народу, а сама держава обмежена правом і служить йому. Досягнення цього ідеалу потребує постійних зусиль: удосконалення законодавства, підвищення професіоналізму державних органів, виховання правосвідомості громадян, утвердження незалежного правосуддя. Україна, закріпивши на конституційному рівні пріоритет прав і свобод людини, визначила ціннісний курс на побудову правової держави. Як свідчить досвід, лише за умови, що держава сумлінно виконує свою роль – гаранта і захисника права – право реально працює як найвища соціальна цінність, стаючи основою стабільного, справедливого і вільного суспільства.

Список використаних джерел

1. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2019. 416 с.
2. Оніщенко Н. М. Правове регулювання, правовий вплив та правове забезпечення: індекс взаємовизначеності. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 46–53.
3. Бобровник С. В. Нормотворчість: поняття та принципи організації. *Альманах права*. Випуск 15. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2024. С. 75–82.
4. Дідич Т. О. Юридико-технологічний вимір правотворчості як перспективний напрям її наукового дослідження. *Альманах права*. Випуск 15. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2024. С. 148–154.
5. Варич О. Юридична відповідальність держави як прояв її ціннісної характеристики. *Альманах права*. Випуск 15. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2024. С. 221–224.

References

1. Hryshchuk O. V. *Filosofia konstytutsiynykh tsinnostey: monohrafiia*. Kyiv: Kompaniia VAITE, 2019. 416 s.
2. Onishchenko N. M. *Pravove rehulivannia, pravovyi vplyv ta pravove zabezpechennia: indeks vzaiemovyznachenosti*. *Pravova derzhava*. 2020. Vyp. 31. S. 46–53.
3. Bobrovnyk S. V. *Normotvorchist: poniattia ta pryntsyipy orhanizatsii*. *Almanakh prava*. Vypusk 15. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2024. S. 75–82.
4. Didych T. O. *Yurydyko-tekhnohichnyi vymir pravotvorchosti yak perspektyvnyi napriam yii naukovooho doslidzhennia*. *Almanakh prava*. Vypusk 15. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2024. S. 148–154.
5. Varych O. *Yurydychna vidpovidalnist derzhavy yak proiav yii tsinnisnoi kharakterystyky*. *Almanakh prava*. Vypusk 15. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2024. S. 221–224.

Варич О. Г. Реалізація права як прояв ціннісної природи держави

У статті досліджується реалізація права як один із механізмів виявлення ціннісної природи держави. Обґрунтовано тезу про те, що ефективна реалізація права є не лише інструментом правового регулювання, а й

формою утвердження фундаментальних суспільних цінностей – свободи, справедливості, гідності, рівності, солідарності. Зосереджено увагу на взаємозв'язку реалізації права з рівнем правової культури громадян, зміцненням довіри до державних інституцій і забезпеченням принципу верховенства права. Проаналізовано механізми, за допомогою яких держава транслює правові цінності в суспільство через законотворчість, правозастосування, судовий захист, діяльність інституту омбудсмена та імплементацію міжнародно-правових стандартів. Особливу увагу приділено ролі держави як гаранта прав і свобод людини, впливу правового нігілізму на суспільні процеси, а також важливості формування правової свідомості громадян як умови зміцнення правопорядку та розвитку демократичної державності в Україні.

Ключові слова: реалізація права, цінності права та держави, гідність, свобода, справедливість, правовий порядок, правова культура.

Varych O. H. Realization of law as a manifestation of the value-based nature of the state

The article explores the realization of law as a fundamental mechanism for manifesting the value-based nature of the state. It argues that the law, beyond its formal regulatory function, acts as a societal instrument for affirming and institutionalizing core values such as freedom, justice, human dignity, equality, and solidarity. The realization of law, therefore, is viewed not merely as the technical enforcement of norms, but as a dynamic process that transforms abstract legal provisions into lived social practices grounded in democratic ideals.

The study pays particular attention to the interdependence between the realization of law and the development of legal consciousness among citizens. It is noted that the extent to which law becomes a real force in social life largely depends on the level of legal culture, civic engagement, and trust in state institutions. In this context, the role of the state is viewed as pivotal. It is the state that must ensure the effective functioning of mechanisms that guarantee the enforcement of legal norms and the protection of human rights. These mechanisms include law-making that reflects social values, efficient legal enforcement, accessible and independent judicial protection, the operation of constitutional justice, the activity of the ombudsman, and the implementation of international legal standards.

The article analyzes how the state functions as a guarantor of rights and freedoms through its institutions and policies, ensuring that legal values are not limited to declarative texts but are actively realized in legal practice. It is emphasized that overcoming legal nihilism and restoring confidence in law and justice require not only systemic legal reforms but also the ethical commitment of the state to uphold the principles of the rule of law.

Furthermore, the article addresses the threats posed by the formalistic application of law without regard to its value orientation. The author warns that such an approach undermines the moral foundations of legal order and weakens the state's legitimacy. Therefore, the realization of law must be rooted in a value-conscious framework that aligns state policy with human rights and the public good.

The conclusion underlines that the realization of law is inseparable from the broader project of democratic state-building. Only through consistent efforts to implement legal norms in a value-oriented manner can the state fulfill its constitutional mission as a custodian of justice and social harmony.

Key words: realization of law, legal values, rule of law, dignity, freedom, justice, legal culture, statehood.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-175-179